ΠΕΡΙ ΤΟ ΕΠΑΡΧΙΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ

Α΄ - ΤΕΤΑΡΤΗΡΟΝ

Ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1893 πρώτης δημοσιεύσεως τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ τὸ τεταρτηρὸν τετράκις ἀπαντᾷ, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ βυζαντινὸν τοῦτο νόμισμα προβλήματα δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀπασχολοῦν τὴν ἔρευναν [1].

Κατὰ τὴν σχετικῶς νεωτέραν θεωρίαν τοῦ F. Dworschak [2], ἣν κατὰ βάσιν μετά τινων συμπληρώσεων ἀποδέχεται ὁ R. Lopez, *τεταρτηρὸν* μὲν εἶναι ὁ βυζαντινὸς solidus, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπει χρυσὸς ἴσος πρὸς τὸ τέταρτον τοῦ scripulum, *δύο* δὲ *τετάρτων νόμισμα,* ὅπερ ἐπίσης ἀπαντᾷ εἰς τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον, εἶναι ὁ solidus, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπει χρυσὸς βάρους ἡμίσεος scripulum. Δεδομένου ὅτι τὸ θεωρητικὸν βάρος τοῦ ἀκεραίου solidus εἶναι 4,55 γρ. χρυσοῦ, τὸ δὲ scripulum εἶναι ρωμαϊκὸν νομισματικὸν μέτρον ἴσον πρὸς 1,137 γρ., ἕπεται, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Dworschak - Lopez, ὅτι τὸ τεταρτηρὸν εἶναι solidus βάρους 4,266 γρ. Κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης παραμένουν ἰσχυραὶ αἱ ὑπ' ἐμοῦ διατυπωθεῖσαι ἤδη ἐν ἔτει 1939 ἀντιρρήσεις, ἅς, ὡς βλέπω, συμμερίζεται ἐν μέρει τοὐλάχιστον ὁ V. Laurent [3] καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἔχω κανένα λόγον νὰ ἀποστῶ, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευήν των, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐπ' ἐσχάτων τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Dworschak ἀποδεχθέντος καὶ συμπληρώσαντος Lopez, ὅστις φαίνεται ἀγνοῶν τήν, ἐν ᾗ

---

[1] Βλ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Α. Χριστοφιλοπούλῳ, Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ, Ἀθῆναι 1935, σελ. 21 ἑπ., τοῦ αὐτοῦ, Ζητήματά τινα ἐκ τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, ἐν Ἑλληνικά, τόμ. 11 (1939), σελ. 127 ἑπ., εἰς ἣν πρόσθες: A. Frolow, Les noms des monnaies dans le Typicon de Pantocrator, ἐν Byzantinoslavica, τόμ. 10 (1949), σελ. 251 ἑπ., R. S. Lopez, La crise du besant au Xe siècle et la date du Livre du préfet, ἐν Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, τόμ. 10 (1950), σελ. 403 - 418, V. Laurent, Bulletin de numismatique byzantine (1940 - 1949), ἐν Revue des études byzantines, τόμ. 9 (1951), σελ. 204 - 205.

[2] F. Dworschak, Studien zum byzantinischen Münzwesen, ἐν Numismatische Zeitschrift, N. F., τόμ. 29 (1936), σελ. 77 - 81.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

διετυπώθησαν αἱ ἀντιρρήσεις, μελέτην μου. Πρὸς ἀποφυγὴν ἀσκόπου μακρηγορίας παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ αὐτόθι ὑπ' ἐμοῦ ἐκτιθέμενα σὺν τῇ προσθήκῃ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Dworschak – Lopez διατυπωθεῖσα ἄποψις εὑρίσκεται εἰς εὐθεῖαν ἀντίθεσιν πρὸς τήν, περὶ ἧς κατωτέρω, πληροφορίαν τοῦ πολυΐστορος Ἰωάννου Τζέτζη, καθ' ἣν τὸ τεταρτηρὸν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ τέταρτον τοῦ solidus.

Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῶν νομισματικῶν καὶ φιλολογικῶν πηγῶν δὲν ἐπιτρέπει, νομίζω, τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος καὶ μόνον ὡς ἁπλῆν ὑπόθεσιν προτείνω τὴν ἀκόλουθον ἐξήγησιν, παρουσιάζουσαν τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐναρμονίζηται πρὸς τὰ δεδομένα ὅλων τῶν πηγῶν καὶ τῆς ὁποίας ὁ πυρὴν εὑρίσκεται, ἐὰν καλῶς τὰς ἠννόησα, εἰς τὰς συντόμους μὲν ἀλλὰ λίαν εὐστόχους παρατηρήσεις τοῦ V. Laurent. Ὑποθέτω δηλ. ὅτι *τεταρτηρὸν* καὶ *δύο τετάρτων νόμισμα* ἐκλήθησαν, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος φαίνεται, νομίσματα μὲ ὀνομαστικὴν ἀξίαν ἴσην πρὸς τὸ τέταρτον ἢ τὸ ἥμισυ νομισματικῆς μονάδος ἀλλὰ μὲ μεταλλικὴν περιεκτικότητα σημαντικῶς κατωτέραν. Πρόκειται δηλ. ἐν ἄλλοις λόγοις περὶ κερμάτων (billon, Scheidemünze) κατὰ τὴν σύγχρονον νομισματικὴν ὁρολογίαν. Περαιτέρω δέχομαι ὅτι κέρματα μὲ ὀνομαστικὴν ἀξίαν τὸ τέταρτον ἢ τὸ ἥμισυ ἐκόπησαν οὐ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν κυρίαν νομισματικὴν μονάδα, τὸν solidus, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις αὐτῆς, ἄγνωστον ὅμως ποίας ἀκριβῶς.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πρῶτον ἡ ἐν τῷ Ἐπαρχικῷ βιβλίῳ ἀπειλὴ ποινῆς κατὰ τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐκείνων, οἵτινες «*ἀποστρέφωσι τεταρτηρὸν ἢ δύο τετάρτων νόμισμα τὸ τὸν βασιλικὸν χαρακτῆρα ἀκίβδηλον ἔχον*» [1], τ.ἔ., συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου, κατὰ τῶν ἀρνουμένων νὰ δεχθῶσιν εἰς τὰς συναλλαγὰς τεταρτηρὰ ἢ δύο τετάρτων νομίσματα. Τὸ ἐκ τῆς ἀρνήσεως ἐπιδιωκόμενον συμφέρον εἶναι εὐνόητον, δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ κερμάτων, τῶν ὁποίων τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν μεταξὺ τῆς μεταλλικῆς καὶ τῆς ὀνομαστικῆς των ἀξίας ὑφισταμένην διαφοράν, τῆς πρώτης οὔσης σημαντικῶς κατωτέρας τῆς δευτέρας. Ἡ διάταξις τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου εἶναι παρομοία πρὸς τὰς ἐν ταῖς νεωτέραις νομισματικαῖς νομοθεσίαις ἀπαντώσας, αἵτινες ἐπιβάλλουν ὡσαύτως ὑπὸ καθεστὼς ἐλευθέρας (οὐχὶ ἀναγκαστικῆς) κυκλοφορίας τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ κοινοῦ πρὸς ἀποδοχήν, εἰ καὶ εἰς περιωρισμένην ποσότητα, τῶν κερμάτων [2].

---

[1] Ἐπαρχικόν, Θ΄ 5, Ι΄ 4, ΙΑ΄ 9, ΙΓ΄ 2.

[2] Βλ. ἐκ τῆς ἑλληνικῆς νομισματικῆς νομοθεσίας νόμος ΣΔ΄ τῆς 10/12 Ἀπριλίου 1867 Περὶ νομισματικοῦ συστήματος ἄρθρ. 11, π.δ. τῆς 21/22 Αὐγούστου 1931 Περὶ κώδικος τῶν ἀφορωσῶν τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος διατάξεων ἄρθρ. 11. Κατὰ τὴν βασικὴν διάταξιν τοῦ ν. ΣΔ΄ «τὰ κέρματα... εἶναι δεκτὰ κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν τετυπωμένην ἀξίαν· ἀλλ' οἱ... ἰδιῶται δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ λαμβάνωσιν εἰς πᾶσαν πληρωμὴν πλέον τῶν 50 δραχμῶν ἐκ τῶν ἀργυρῶν» κλπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

Ὅτι τὸ τεταρτηρὸν εἶχεν ὀνομαστικὴν ἀξίαν ἑνὸς τετάρτου τοῦ solidus μαρτυρεῖ ρητῶς καὶ σαφῶς ὁ Ἰωάννης Τζέτζης ἐν ἐπιστολῇ του : «*καὶ Σιλιγούδης γὰρ ὃ καὶ Θεῷ καινοτομηθῆναι μόλις ἂν ὑπετόπασα, τὸ τεταρτηρὸν ἐξειργάσατο τριτηρὸν δωδεκατημορίῳ λειπόμενον* [sc. $\frac{1}{3} - \frac{1}{12} = \frac{1}{4}$] *καὶ τὴν Ρωμαίων πᾶσαν εἰς στενὸν περιέκλεισε καὶ τό τε ἀνδράριον ἀγοραῖον καὶ βάναυσον*» [1].

Τὴν φράσιν τοῦ Σκυλίτση - Κεδρηνοῦ «*ἠλάττωσε δὲ* (sc. ὁ, εἰς ὃν ἀποδίδει ὁ χρονογράφος τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τεταρτηροῦ αὐτοκράτωρ, Νικηφόρος Β') *καὶ τὸ νόμισμα, τὸ λεγόμενον τεταρτηρὸν ἐπινοήσας. διπλοῦ δὲ τοῦ νομίσματος ἔκτοτε γεγονότος, ἡ μὲν εἴσπραξις τῶν δημοσίων φόρων τὸ βαρύτερον ἀπήτει, ἐν δὲ τοῖς ἐξόδοις τὸ μικρὸν ἐσκορπίζετο*» [2] δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἑρμηνεύσωμεν ὡς δηλοῦσαν νόθευσιν τῆς εἰς πολύτιμον μέταλλον περιεκτικότητος τοῦ solidus, ὡς ἐπιστεύθη πρὸς στιγμὴν ἄλλοτε, ἀφ' οὗ ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις παρέχει πολὺ φυσικωτέραν ἐξήγησιν. Τὸ κράτος δηλαδὴ δὲν ἠλάττωσε λάθρα τὴν εἰς χρυσὸν περιεκτικότητα τοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος, οὔτε ἀπέφυγε νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τὴν μεταβολήν, ἀλλὰ προέβη εἰς τὴν κοπὴν ἰδίων νομισμάτων μὲ διάφορον ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς τοῦ ἀκεραίου solidus καὶ μὲ ὀνομαστικὴν ἀξίαν τὸ τέταρτον αὐτοῦ, ὧν ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο προφανῶς κατωτέρα. Κατεβάλλετο δὲ προσπάθεια ὥστε αἱ μὲν κρατικαὶ δαπάναι νὰ πληρώνωνται διὰ τοῦ κερματικοῦ νομίσματος, τὰ δὲ ἔσοδα νὰ ἀπαιτῶνται εἰς ἀκέραια νομίσματα. Ὅτι πάλιν τεταρτηρά, τ.ἔ. κέρματα ὀνομαστικῆς ἀξίας ἴσης πρὸς τὸ τέταρτον τῆς νομισματικῆς μονάδος, ἐκόπησαν οὐ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν solidus ἀλλὰ καὶ πρὸς ὑποδιαιρέσεις τούτου, δεικνύει τὸ Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ἔνθα σαφῶς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ νομισμάτων μὲ πολὺ μικρὰν ὀνομαστικὴν ἀξίαν [3], δεδομένου ὅτι ὡς ὑποδηλοῦται πολυάριθμα, εἰ καὶ ἄγνωστον πόσα ἀκριβῶς, τεταρτηρὰ ἀντιστοιχοῦν ἐνταῦθα πρὸς ἓν χρυσοῦν νόμισμα, ἐνῷ κατὰ τὸν σύγχρονον περίπου Τζέτζην τὸ τεταρτηρὸν ἰσοδυνάμει πρὸς τὸ τέταρτον τοῦ solidus. Διότι πῶς ἄλλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι ἐντὸς λίαν βραχέος χρονικοῦ διαστήματος τὸ τεταρτηρὸν παρίσταται ἰσάξιον ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸ τέταρτον τοῦ solidus καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς πολλοστημόριον αὐτοῦ ;

Τίθεται νῦν τὸ ἐρώτημα : Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τοῦ τεταρτηροῦ ;

---

[1] Ἐπιστολὴ ἀρ. 94, ἔκδ. Th. Pressel, Tubingæ 1851, σελ. 84.

[2] Σκυλίτσης-Κεδρηνός, ἔκδ. Βόννης, τόμ. II, σελ. 369, Ζωναρᾶς, ἔκδ. Βόννης, τόμ. III, σελ. 506-507.

[3] A. Dmitrievskij, Τυπικά, τόμ. I, Κίεβον 1895, σελ. 661 (δίς), 662 (δίς), 686, 692 (δίς)· πρβλ. A. Frolow, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 251 ἐπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

Οἱ Σκυλίτσης – Κεδρηνὸς καὶ Ζωναρᾶς [1] ἀποδίδουν τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τεταρτηροῦ εἰς τὸν Νικηφόρον Β' Φωκᾶν. Παρὰ τὴν ρητὴν ταύτην μαρτυρίαν διετύπωσα ἤδη εἰς τὸ βιβλίον μου [2], εἰ καὶ ἐν πολλοῖς ἐξ ἄλλων λόγων, ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀκριβείας της, ἐξακολουθῶ δὲ καὶ νῦν νὰ ὑποπτεύωμαι ὅτι ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἀρκούντως μεταγενεστέρων χρονογράφων σύγχυσις μεταξὺ τοῦ Νικηφόρου Β' Φωκᾶ (963 – 969) καὶ τοῦ κατὰ ἕνα καὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα προγενεστέρου ὁμωνύμου αὐτοκράτορος Νικηφόρου Α' (802 – 811). Πράγματι ὁ Τζέτζης, ὅστις εἶναι κατά τι μόνον μεταγενέστερος τοῦ Σκυλίτση καὶ σύγχρονος τοῦ Ζωναρᾶ, ἀποδίδει ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ του τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τεταρτηροῦ εἴς τινα Σιλιγούδην. Τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἄλλοθεν γνωστόν, ὑποθέτω μάλιστα ὅτι δὲν πρόκειται κἂν περὶ ὀνόματος, ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ σκωπτικοῦ παρωνυμίου. Τοῦτο, παραγόμενον προφανῶς ἐκ τῆς λέξεως siliqua (= κεράτιον, ὄνομα μιᾶς τῶν ὑποδιαιρέσεων τοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος), δυσχερῶς δύναται νὰ ἀνάγηται εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Β' Φωκᾶν. Ἐν πρώτοις ὁ Σιλιγούδης χαρακτηρίζεται ὡς *«ἀνδράριον ἀγοραῖον καὶ βάναυσον»*, ἐν ᾧ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Φωκᾶς κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς καὶ ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς οἰκογενείας. Ἔπειτα τὸ παρωνύμιον, ὑποδηλοῦν τὴν μέχρις εὐτελείας μικρολόγον καὶ καταθλιπτικὴν τοῦ λαοῦ δημοσιονομικὴν πολιτικὴν — θὰ τὸ μετεφράζομεν δεκαρολόγος — ἁρμόζει πολὺ περισσότερον εἰς τὸν Νικηφόρον Α', τὸν ἐπιβαλόντα τὰς περιφήμους δέκα *«κακώσεις»*, ὧν αἱ πλεῖσται εἶχον, ὡς γνωστόν, οἰκονομικὸν καὶ δημοσιονομικὸν χαρακτῆρα· τὸν αὐτοκράτορα δὲ τοῦτον ἴσως ἐννοεῖ ὁ Τζέτζης λέγων περαιτέρω ὅτι διὰ τῆς νομισματικῆς του μεταρρυθμίσεως *«καὶ τὴν Ρωμαίων πᾶσαν εἰς στενὸν περιέκλεισεν»*. Εἶναι ἄλλως τε φυσικώτερον νὰ ἀποδώσωμεν παρωνύμιον ἐτυμολογούμενον ἐκ λατινικοῦ νομισματικοῦ ὅρου εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ' αἰῶνος ζήσαντα Νικηφόρον Α', ὅτε ἦτο εἰσέτι ζωηροτέρα ἡ ἀνάμνησις τῆς λατινικῆς καὶ δὴ ἐπὶ νομισματικῶν θεμάτων, ἔνθα ἡ λατινικὴ γλῶσσα διετηρήθη ἐπὶ πολὺ μακρότερον χρονικὸν διάστημα ἢ εἰς τοὺς λοιποὺς τομεῖς τῶν πολιτειακῶν ἐκδηλώσεων ἐν Βυζαντίῳ, παρὰ εἰς τὸν μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα βασιλεύσαντα Νικηφόρον Β' Φωκᾶν. Τέλος, ὡς εἶχον ἤδη παρατηρήσει [3] οἱ ἀνωτέρω χρονογράφοι (Σκυλίτσης – Κεδρηνὸς καὶ Ζωναρᾶς) συνδέουν τὴν ὑποτιθεμένην ἐπὶ Νικηφόρου Β' Φωκᾶ εἰσαγωγὴν τοῦ τεταρτηροῦ πρὸς ἕτερον νομισματικὸν μέτρον ληφθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος·

---

[1] Ἔνθ' ἀνωτ.· πρβλ. Dworschak, ἔνθ' ἀνωτ. Ὁ Lopez, ἔνθ' ἀνωτ., διακρίνει μεταξὺ τεταρτηροῦ καὶ νομίσματος δύο τετάρτων, ἀποδίδων ἐκεῖνο μὲν εἰς τὸν Νικηφόρον Β' Φωκᾶν, τοῦτο δὲ εἰς τὸν διάδοχόν του Ἰωάννην Α' Τζιμισκῆν.

[2] Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον κλπ., σελ. 21 ἐπ.

[3] Ἐν Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τόμ. 13 (1937), σελ. 122 ἐπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

«νόμου δὲ καὶ ἔθους ὄντων παντὸς χαρακτῆρα βασιλέως εἰ μὴ τῷ σταθμῷ ἐλαττοῖτο δύναμιν ἔχειν ἰσότιμον, ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ προκεκρίσθαι ἐνομοθέτησεν, ὑποβιβάσας τοὺς τῶν ἄλλων» [1] ἢ κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Ζωναρᾶ *«ἔθους δ' ἐπικρατήσαντος παλαιοῦ στατῆρα πάντα βασιλικὸν ἐκτύπωμα φέροντος ἰσότιμον εἶναι τῷ ἄρτι κοπτομένῳ παρὰ τοῦ βασιλεύοντος, ἐκεῖνος τὸ ἑαυτοῦ προτιμᾶσθαι κεκέλευκε νόμισμα»* [2]. Κατὰ τὴν διάταξιν τῶν αὐτοκρατόρων Οὐαλεντιανοῦ Α' καὶ Οὐάλεντος ἐν Cod. Just. VIII 11 (10). 1 (πρβλ. Βασιλικὰ ΝΔ' 18. 1), τὰ νομίσματα τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὅσον εἶχον τὸ νόμιμον βάρος ἔδει νὰ γίνωνται δεκτὰ ἐν ταῖς συναλλαγαῖς, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ βασιλεύοντος κοπτόμενα. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτοκράτωρ τις μετὰ τὸν 'Ιουστινιανὸν ἀλλὰ πρὸ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, κατήργησε τὴν διάταξιν ταύτην καὶ *«τὸ ἀπολίτευτον μὲν τοῖς φέρουσι τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀρξάντων νομίσμασι τὴν μορφὴν κατεψηφίσατο, μόνοις δὲ τοῖς ἑαυτοῦ ἀπένειμε πολιτεύεσθαι»*. 'Ο Λέων πάλιν διὰ τῆς νεαρᾶς 52 [3] κατήργησε *«τῶν νεωτέρων τὴν καινοτομίαν»* καὶ ἐπανέφερε τὸ πρώην καθεστώς, ὁρίσας *«πᾶν εἶδος νομίσματος, ἀπαραποίητον τὴν μορφὴν ἔχον καὶ τὴν ὕλην ἀκίβδηλον καὶ τὴν ὁλκὴν τέλειον ἄν τέ τινος ᾖ τῶν προγενεστέρων ἄν τε τῶν ὀψιγόνων, δι' ἴσου καὶ τιμᾶσθαι καὶ πολιτεύεσθαι»*. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως νὰ ἐπανέλαβεν ὁ Νικηφόρος Β' Φωκᾶς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ϛ' καταργηθεῖσαν διάταξιν, ἀλλὰ θεωρῶ φυσικωτέραν τὴν ἐκδοχήν, καθ' ἣν ἡ ὑπὸ τῶν χρονογράφων μνημονευομένη ὡς νομοθετικῶς ἐπιβληθεῖσα προτίμησις τῶν νεωστὶ κοπέντων νομισμάτων ἔναντι τῶν παλαιοτέρων ταυτίζεται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ϛ' καταργηθεῖσαν καὶ συνεπῶς δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Νικηφόρον Β' Φωκᾶν, βασιλεύσαντα ἥμισυν περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν Λέοντα.

Β' – ΕΠΑΡΧΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΙΧΝΗ

Εἰς τὸ βιβλίον μου [4] ὑποστηρίζω ὅτι οὐδεμία ἔνδειξις ὑφίσταται δικαιολογοῦσα τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν τὸ 'Επαρχικὸν βιβλίον, ὡς παρεδόθη ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Γενεύης, δὲν διεσώθη ὁλόκληρον ἀλλ' εἶχε καὶ συνέχειαν ἀπολεσθεῖσαν. Τῆς ἀπόψεως ταύτης οὔτε σήμερον ἔχω λόγον νὰ ἀποστῶ καὶ πρὸς στήριξιν ταύτης παραπέμπω εἰς τὰς αὐτόθι διατυπου-

---

[1] Σκυλίτσης-Κεδρηνός, τόμ. II, σελ. 369.

[2] Ζωναρᾶς, τόμ. III, σελ. 506 - 507.

[3] Παρὰ C. E. Zachariä v. Lingenthal, Jus Græco - Romanum, τόμ. III (1857), σελ. 145 - 146.

[4] Α. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ 'Επαρχικὸν βιβλίον κλπ., σελ. 8.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

μένας σκέψεις μου. Δέχομαι περαιτέρω [1] ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Γενεύης διασωθέντος Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, τοῦ ἀφιερωμένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν νομοθετικὴν ρύθμισιν τῶν σωματειακῶς ὠργανωμένων ἐπαγγελμάτων τῆς βυζαντινῆς πρωτευούσης, ὑφίσταντο καὶ ἄλλα ἐπαρχικὰ βιβλία, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀνεφέρετο εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους, εἰς οὓς ἐξετείνετο ἡ ἁρμοδιότης τοῦ ἐπάρχου πόλεως, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἦτο εὐρυτάτη καὶ πολυσχιδής. Ὡς τοιοῦτο θεωρῶ τὸ τὰς οἰκοδομικὰς σχέσεις ἀφορῶν, ἀποτελούμενον κατὰ βάσιν ἀπὸ νομοθετικῶς κεκυρωμένα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου, διασωθὲν ἐν μέρει εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Γενεύης ἐν συνεχείᾳ τοῦ περὶ ἐπαγγελματικῶν σωματείων Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Δ. Γκίνη δημοσιευθὲν [2] χειρόγραφον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου.

Τρίτον πιθανῶς εἶναι τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον, ἐξ οὗ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα παρέλαβε κατὰ τὴν μαρτυρίαν του ὁ κριτὴς τοῦ βήλου καὶ ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου Βασίλειος Πεκούλης τὸν τύπον τοῦ ὅρκου τῶν Ἰουδαίων [3]. Ὁ R. S. Lopez, ὅστις δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀντίθετον ἐπ᾽ αὐτοῦ ἄποψίν μου [4], ταυτίζει τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον, ἐξ οὗ ὁ Βασίλειος Πεκούλης ἤντλησε τὸν τύπον [5], πρὸς τὸ περὶ συντεχνιῶν [6]. Ἐξακολουθῶ νὰ ἀμφιβάλλω ζωηρῶς διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ταυτίσεως, δεδομένου ὅτι ἡ περὶ τοῦ ὅρκου τῶν Ἰουδαίων διάταξις δὲν περιέχεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, ὡς παραδίδεται τοῦτο ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Γενεύης, οὔτε πάλιν εἶναι πιθανὸν ὅτι περιελαμβάνετο εἰς ἀπολεσθεῖσαν συνέχειαν αὐτοῦ ἢ ὅτι προσετέθη κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως τοῦ νομοθετήματος μέχρι τοῦ Μανουὴλ Α΄ χρονικὸν διάστημα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδεμία, ὡς εἶπον, ἔνδειξις ὑφίσταται ὑποδεικνύουσα τὴν ὕπαρξιν ἀπολεσθείσης συνεχείας εἰς τὸ περὶ συντεχνιῶν Ἐπαρχικὸν βιβλίον, δὲν θεωρῶ πιθανὸν ὅτι, καὶ ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη, θὰ ἐρρύθμιζεν

---

[1] Αὐτόθι σελ. 27 ἑπ.· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ζητήματά τινα ἐκ τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου κλπ., σελ. 126 ἑπ.

[2] Δ. Γκίνη, Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον καὶ οἱ νόμοι Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου, ἐν Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, τόμ. 13 (1936), σελ. 183 ἑπ.

[3] Βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον κλπ., σελ. 31 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

[4] Τοὐναντίον μάλιστα τονίζει ὅτι τὸ ἐφ᾽ οὗ στηρίζεται χωρίον «a jusqu'ici échappé à l'attention des nombreux commentateurs» τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, τοῦθ᾽ ὅπερ δὲν εἶναι, δι᾽ ἐμὲ τοὐλάχιστον, ἀκριβές.

[5] Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον μνημονεύεται οὐχὶ εἰς τὸ κείμενον τῆς περὶ τοῦ ὅρκου τῶν Ἰουδαίων νεαρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (Zachariä, ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. III, σελ. 440 ἑπ.), ὡς ἐκ παραδρομῆς σημειοῖ ὁ Lopez, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (Cod. Paris. gr. 1355) ἐν ᾧ ἡ νεαρὰ περιέχεται, συνοδεύουσαν ταύτην σημείωσιν τοῦ Πεκούλη.

[6] R. S. Lopez, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 317.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

εἴτε ἐξ ὑπαρχῆς εἴτε κατὰ μεταγενεστέραν νομοθετικὴν συμπλήρωσιν καὶ θέμα ὡς τὸ τοῦ ὅρκου ἀλλοθρήσκων, ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὸν σκοπόν, εἰς ὃν ἀπέβλεπε καὶ ὅστις περιωρίζετο, κατὰ τὰ λεχθέντα, εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν συντεχνιακῶς ὠργανωμένων ἐπαγγελματιῶν τῆς πρωτευούσης.

Περισσότερον ἀμφίβολον εἶναι τὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ μιᾶς ἄλλης πληροφορίας, ἣν παραδίδει ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος γράψας κανονολόγος Θεόδωρος Βαλσαμὼν καὶ ἥτις διέλαθε πάντας τοὺς μὲ τὸ 'Επαρχικὸν βιβλίον ἀσχοληθέντας καὶ ἐμὲ αὐτὸν κατὰ τὴν πρὸ εἰκοσαετίας σχεδὸν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος. Οὗτος, σχολιάζων τὸν Νομοκάνονα τοῦ Ψευδο-Φωτίου, μνημονεύει δίκης ἐνώπιον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου, λαβούσης χώραν ὀλίγας δεκαετηρίδας προηγουμένως ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Λουκᾶ Α' τοῦ Χρυσοβέργη (1156 – 1169) [1], ἐν ᾗ ὁ ἐνδιαφερόμενος διάκονος ἐπεκαλέσθη *«τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ α' τίτ. τοῦ η' βιβλίου τῶν βασιλικῶν καὶ τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ ἐπάρχου περὶ συνηγόρων ἀνατεττόμενα· διαλαμβάνουσι γὰρ τοὺς συνηγόρους σύστημα εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ κατὰ καιροὺς ἐπάρχου σφραγίζεσθαι»*. Τοιαύτη διάταξις, ὁρίζουσα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βαλσαμῶνος ὅτι οἱ δικηγόροι διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου πόλεως συνεκρότουν ἴδιον σωματεῖον ἢ οἱαδήποτε ἄλλη τοὺς συμπαραστάτας τούτους τῆς δικαιοσύνης ἀφορῶσα, δὲν ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὸ περὶ συντεχνιῶν 'Επαρχικὸν βιβλίον, ὡς ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Γενεύης παραδίδεται, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν εἰς τυχὸν ἀπολεσθεῖσαν συνέχειαν αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι, ὡς γίνεται ὁμοφώνως δεκτόν [2], ἡ σειρὰ τῶν κεφαλαίων τοῦ 'Επαρχικοῦ βιβλίου, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι ἀφιερωμένον εἰς ἓν ἐπάγγελμα, προσδιορίζεται ἐκ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς ἐκτιμήσεως, τῆς ὁποίας ἀπέλαυεν ἕκαστον τούτων καὶ ἡ εἰς αὐτὸ ἀναφερομένη συντεχνία ἐν τῇ βυζαντινῇ κοινωνίᾳ. Οὕτω τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀφορᾷ τοὺς ταβουλαρίους ἢ συμβολαιογράφους, τὸ δεύτερον καὶ τρίτον τοὺς ἀργυροπράτας καὶ τραπεζίτας, τὰ ἀκόλουθα πέντε ἀνάγονται εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν κατεργασίαν τῆς μετάξης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς προϊόντων ἤτοι εἰδῶν κατ' ἐξοχὴν πολυτίμων, ἐν ᾧ *οἱ χοιρέμποροι, ἰχθυοπρᾶται, ἀρτοποιοί, κάπηλοι, βόθροι* καὶ τὰ καθαρῶς χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα *(λεπτουργοί, γυψοπλάσται... καὶ πάντες οἱ ἐργολάβοι)* καταλαμβάνουν τὰ τελευταῖα κεφάλαια. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ δικηγόροι, περὶ ὧν οὐδεὶς γίνεται λόγος εἰς τὸ κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς Γενεύης 'Επαρχικὸν βιβλίον, θὰ κατετάσσοντο, ἐὰν εἶχε τοῦτο ἀπολεσθεῖσαν συνέχειαν, μετὰ τοὺς ὡς ἄνω μικρεμπόρους καὶ χειρώνακτας

---

[1] Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ὑπὸ Γ. Ράλλη – Μ. Ποτλῆ, τόμ. Α', 'Αθήνησιν 1852, σελ. 159 – 160.

[2] Βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ 'Επαρχικὸν βιβλίον κλπ., σελ. 8 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212

καὶ μάλιστα εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ λίαν συγγενὲς πρὸς αὐτοὺς ἐπάγγελμα ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν λειτούργημα τῶν συμβολαιογράφων, εἰς οὓς εἶναι ἀφιερωμένον, ὡς ἐλέχθη, τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Κατὰ συνέπειαν, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν δύο τινά. Ἢ ὅτι αἱ περὶ συνηγόρων διατάξεις περιείχοντο εἰς ἕτερον νομοθέτημα (Ἐπαρχικὸν βιβλίον), ἀφιερωμένον εἰς ἄλλον κλάδον τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ ἐπάρχου καὶ δὴ τῆς δικαστικῆς τοιαύτης — δεδομένου ὅτι οὗτος ἤσκει εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καὶ δικαστικὰ καθήκοντα [1] —, πιθανῶς δὲ πρόκειται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, ἐξ οὗ ἤντλησεν ὁ Πεκούλης τὸν τύπον τοῦ ὅρκου τῶν Ἰουδαίων ἢ ὅτι αἱ διατάξεις περὶ συνηγόρων καὶ τῆς εἰς σωματεῖον *(σύστημα)* ὀργανώσεώς των, περὶ ἧς ὁμιλεῖ τὸ σχόλιον τοῦ Βαλσαμῶνος, προσετέθησαν εἰς τὸ περὶ σωματείων Ἐπαρχικὸν βιβλίον, μετὰ τὴν ἐπὶ Λέοντος ϛ΄ τοῦ σοφοῦ ἀρχικὴν ἔκδοσίν του καὶ μέχρι τῆς πατριαρχίας τοῦ Λουκᾶ Χρυσοβέργη. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκδοχὴν ἡ προσθήκη δυνατὸν νὰ ἐγένετο ἐξ ἀφορμῆς καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν διὰ τῆς περιφήμου νεαρᾶς τοῦ Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου [2] ἐπιχειρηθεῖσαν ἐν ἔτει 1045 ἀναδιοργάνωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἵδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει Νομικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκπαιδεύσεως, ὡς ῥητῶς ἐν τῇ νεαρᾷ λέγεται, συμβολαιογράφων καὶ συνηγόρων, ἀμφοτέρων τῶν ὁποίων ἡ σωματειακὴ ὀργάνωσις ἐπίσης ῥητῶς ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ μαρτυρεῖται (§§ 19 – 20) : *«ἐπεὶ γὰρ ἅπαξ ἐμνήσθημεν συμβολαιογράφων καὶ συνηγόρων, ἀναγκαῖον ᾠήθημεν καὶ τὸ κατ᾽ ἐκείνους εὖ θέσθαι ὡς πανταχόθεν ἡμῖν ἄρτιον εἴη κατὰ μηδὲν ἐλλιπὲς τὸ περὶ τοὺς νόμους τοῦτο κοινωφελέστατον σπούδασμα. θεσπίζομεν οὖν... μὴ μόνον αὐτοὺς πάντα τρόπον ἐκπονεῖν καὶ μανθάνειν ἐπιμελῶς τὰ τῶν νόμων παρὰ τῷ λογιωτάτῳ νομοφύλακι* (τ.ἔ. τῷ προϊσταμένῳ τῆς ἱδρυθείσης Νομικῆς Σχολῆς), *ἀλλὰ μηδ᾽ ἐντάττεσθαι πρότερον τοῖς τοιούτοις **συστήμασι**, πρὶν ἂν οὗτος αὐτὸς ὁ διδάσκαλος αὐτοῖς ἐπιμαρτυρήσῃ καὶ τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν ἐπί τε τῇ τῶν νόμων μαθήσει καὶ τῇ λοιπῇ δεξιότητι, γλώττης ἅμα φωνῇ καὶ χειρὸς γραφῇ βεβαιώσῃ»*.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Βλ. τὰς παρὰ Α. Χριστοφιλοπούλῳ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 43, παραπομπάς.

[2] Τελευταία ἔκδοσις ὑπὸ Ι. καὶ Π. Ζέπου, Jus Græco - Romanum, τόμ. Α΄, Ἀθῆναι 1931, σελ. 618 ἑπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 10:16:11 EEST - 167.114.118.212